

Néhány megjegyzés a temetési menetben vezetett, egyházra hagyott lovakról

A KÖZÉPKORI VÉGRENDELETEKBEN gyakran előfordulnak az egyháznak Adott alamizsnák (*elemosyna*), az ún. lélekváltság adományok (*oblatio/donatio pro remedio animae*).¹ A kereszténység felvétele után mind gyakoribbá váltak a kolostoralapítások, amikor az alapító (*fundator*) a működéshez szükséges javakkal, birtokokkal látta el az egyházat.² Cserébe az alapító saját monostorába (*in suo/proprio monasterio*) temetkezhetett,³ nemzetségi monostor esetében akár ott is élhetett, elszegényedése esetén igényt tarthatott a monostor támogatására,⁴ vagy akár világi tagja lehetett a közösségnek (*confrater*).⁵ Az alapítón kívül azonban szerzett vagyonából más is tehetett adományt ezeknek az egyháznak, sőt a végrendelkezést megengedő király vagy egyházi előljáró el is várta az illő adományt.⁶ Az egyházakra hagyott

¹ MURARIK ANTAL: Az ósiség alapintézményének eredete. Budapest 1938. 114–124.

² Az élen ebben természetesen első királyaink jártak, az ő példájukra terjedhettek el a magánalapítású monostorok. MÁLYUSZ ELEMÉR: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971. 22–25.

³ FÜGEDI ERIK: Sepelieunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. Századok 125 (1991) (a továbbiakban: FÜGEDI 1991.) 35–42.

⁴ FÜGEDI 1991. 41.

⁵ A confraternitas elnyerését gyakran a nagyobb adományok tették lehetővé. Érdekes példa olvasható erre Gyöngyösi Gergelynél. 1524-ben jelentkezett a baranyai Szent László-kolostornál egyik elhunyt világi confraterük felesége, aki elmondta, hogy halott férje visszajár hozzá, és addig nem nyughat, amíg ő méltó adományt (*elemosynam*) nem tesz a kolostornak. GYÖNGYÖSI, GREGORIUS: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremita. Ed.: Franciscus L. Hervay. Budapest 1988. 198.; A világi confraternitást engedélyező oklevelekben általában azt is külön kiemelik, hogy az illető személy a szerzetesekkel együtt a kolostorba temetkezhet. Pl.: Dl. 86589.

⁶ Gyakori eset, hogy a végrendelkezést engedélyező oklevél csak illő adományozás fejében adta meg az engedélyt. Pl.: SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium

birtokok, falvak, házak, szolgák, malmok, szőlők, ménesek, lovak, marhák és egyéb ingóságok az egyes kolostorok gazdasági javait gyarapították. Ezek az adományok kötelezően a temetkező egyházat (vagy anyaegyházát) illeték, de a kötelező „temetkezési illetéken” (*mortuarium*) kívül az önkéntes felajánlások is gyakoriak voltak.⁷ Egyházak felújításáról, bővítéséről gyakran külön megemlékeztek a végrendeletekben,⁸ és az sem volt ritka, hogy egyedi kéréseket fogalmaztak meg az adományokért cserébe.⁹

Nem illeszkedik az ilyen jellegű adományok sorába a temetéskor felvonultatott lovak,¹⁰ fegyverek, zászlók egyházra hagyása, amely elsősorban

a 11–14. századi Magyarországon. Századok 121 (1987) (a továbbiakban: SOLYMOSI 1987.) 548.

⁷ SOLYMOSI 1987. 560.

⁸ Az egyházak felújítására, építésére tett adományok mögött talán az alapítói szándék szerényebb megnyilvánulását kereshetjük. Ezekben az esetekben az adományozó – a kegyes szándékaért járó bűnbocsánaton (lélekváltságon) túl – bizonyos kegyúri előjogokat kapott (pl.: confraternitas, temetkezési hely a kolostorban). Sarkan-i Domokos fia Miklós özvegye Anna 1402-ben, a temetkezési helyéül választott óbudai Szűz Mária-apáca kolostornak hagyott építésre vagy felújításra tizenkét lovat a méneséből, illetve több más egyháznak hasonlóan építési célokra adott lovakat. Zsigmondkori Oklevéltár. I–VI. Szerk.: MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN. Budapest 1951–1999. (a továbbiakban: ZSO) II/1. 164. 1387. szám.; János zágrábi püspök a dombrói Szent Margit-egyház építésére hagyott két jobb lovat nyereggel, meghagyva a végrendeleti végrehajtóknak, hogy az árukat adják oda az egyháznak. FEJÉR, GEORGIUS: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD.) X/7. 437–438.; Az építésre hagyott lóadományok általában nem temetési menetben vezetett lovak, de néha ez utóbbi esetben is felhasználhatja az egyház a ló árát saját céljaira. Lásd alább az 57. jegyzetben idézett példákat.

⁹ Pásztói Jakab 1428-ban úgy rendelkezett, hogy az adományokért cserébe legalább egy fa kerítést emeljenek a sírjához. DL. 43771; Ernuszt János 1477-ben hasonlóan sírjáról rendelkezett úgy, hogy az általa hagyott pénzből a cinteremben található márvány kőbe vések bele címerét. Zala vármegye története. II. Oklevéltár. Szerk.: NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ–NAGY GYULA. Budapest 1890. (a továbbiakban: Zala) 609.

¹⁰ Az ide vonatkozó forrásadatokat lásd alább a 14. lábjegyzetben. Sokan foglalkoztak már e kérdéssel, elsősorban azért, mert az egyháznak hagyott lovakat a pogány lovas temetkezések továbbélésének tartották. A pogány eredet mellett szólt Ipolyi Arnold, Karácsonyi János, Munkácsi Bernát, Binder Jenő, Szendrey Ákos, Belitzky János, László Gyula, Bálint Csanád, Jankovich Miklós, Zolnay László, Mályusz Elemér, Kristó Gyula; a nyugati eredet lehetőségére hívta fel a figyelmet Tagányi Károly, Belényesy Márta és Solymosi László. IPOLYI ARNOLD: Magyar mythologia. Pest 1854. (a továbbiakban: IPOLYI 1854.) 556.; KARÁCSONYI JÁNOS: A meghalt, magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltása.

végrendeletekben bukkan fel abban az esetben, ha a temetkezőhely kiválasztásán túl a temetési ceremóniáról is külön szólnak. Királyaink és előkelőink temetésének igen gyakori eleme lehetett ez a szokás. Chipphenwerger német költő azt vetette a magyarok szemére, hogy nem méltóképp¹¹ temették el Albert királyt (1437–1439), mivel nem áldoztak neki lovat és páncélt.¹² Ernuszt János 1477-es végrendeletében arról szólt, hogy egy fekete selyem vagy posztó takaróval letakart lovat áldozzanak érte, ahogy szokás az ország egy bárójáért.¹³

Ethnographia 7 (1896) 114–115.; MUNKÁCSI BERNÁT: A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai. Ethnographia 7 (1896) (a továbbiakban: MUNKÁCSI 1896.) 298., 314., 319.; BINDER JENŐ: A meghalt magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltása. Ethnographia 13 (1902) (a továbbiakban: BINDER 1902.) 237.; TAGÁNYI KÁROLY: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A családjog és az öröklési jog köréből. Budapest 1919. (a továbbiakban: TAGÁNYI 1919.) 46–48.; SZENDREY ÁKOS: Az ősmagyar temetkezés. Ethnographia 39 (1928) 20–21.; BELITZKY JÁNOS: Sopron vármegye története. I. Budapest 1938. 205.; LÁSZLÓ GYULA: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Archaeologia Hungarica 27. Budapest 1943. (a továbbiakban: LÁSZLÓ 1943.) 54.; LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944. 456.; BELÉNYESY MÁRTA: A ló becse a középkorban. Ethnographia 68 (1957) (a továbbiakban: BELÉNYESY 1957.) 337–342.; BÁLINT CSANÁD: A ló a pogány magyar hitvilágban. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/1. Szeged 1970. (a továbbiakban: BÁLINT 1970.) 32–33.; JANKOVICH, MIKLÓS: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München–Basel–Wien é.n. [1971] 168–174.; ZOLNAY LÁSZLÓ: Az elátkozott Buda – Buda aranykora. Budapest 1982. 115–116.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: Középkori végrendeleteink forrásértékéről. Tiszatáj 1974/6 28–29.; SOLYMOSI LÁSZLÓ: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle 19 (1976) (a továbbiakban: SOLYMOSI 1976.) 135–136.; SOLYMOSI 1987. 553–555., 559–560.; KRISTÓ GYULA: Sírhelyekre vonatkozó adatok korai okleveleinkben. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae. Acta Historica 71 (1981) 26.; KRISTÓ GYULA: A honfoglaló magyarok életmódjáról. Századok 129 (1995) 31.; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit MÁLYUSZ, ELEMÉR adiuvante KRISTÓ, JULIO. Budapest 1988. 85.

¹¹ Érdekes, hogy Albert estében Thuróczy János külön kiemeli, hogy „honore regali in pompa” temették el a királyt. Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ed.: GALÁNTAI, ELISABETH–KRISTÓ, JULIUS. Budapest 1985. (a továbbiakban: GALÁNTAI–KRISTÓ 1985.) 234.

¹² IPOLYI 1854. 556.

¹³ ZALA 608.

A hangsúly itt a temetési meneten van. Ezeket a lovakat a holttest előtt vezették,¹⁴ majd a szertartás során, vagy inkább utána felajánlották az egy-

¹⁴ A szokás legkorábban III. Béla klerikusának, Bethlennek a halálánál fordul elő. A Párizsban meghalt ifjú halála után szülei többek közt egy fehér lovat adtak a párizsi Szent Genovéva-apátságnak. *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Collegit: GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS. Budapestini 1938. (a továbbiakban: CFH) 2181–2182.; Iván lovag 1206–1218 között arról a három lováról rendelkezett, melyekkel átadják a földnek. Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. Szerk.: NAGY IMRE. Sopron 1889. (a továbbiakban: Sopron) 6–7.; Behich comes 1220-ban a Szent Kereszt védelmére hagyott egy kun lovat. CD. III/1. 303–304.; Bors comes felesége 1231-ben öt éves vöröspej lováról rendelkezett. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I. 979–1273. Ed.: KNAUZ, FERDINANDUS. Strigonii 1874. (a továbbiakban: MES) 280.; Bezter fia Demeter halála napján legjobb lovát, lószerszámzatát és fegyvereit hagyta temetkezőhelyére. Budapest történetének okleveles emlékei. I. 1148–1301. Szerk.: GÁRDONYI ALBERT. Budapest 1936. (a továbbiakban: BTOE 1936.) 119–121.; Olcius fia Balázs 1311-es kétes hitelű végrendeletében hagyott egy lovat a temetkező helyéül választott margitszigeti Szűz Mária-egyháznak. Székely Oklevéltár I–VIII. Szerk.: SZABÓ KÁROLY, SZÁDECZKY LAJOS, BARABÁS SAMU. Kolozsvár–Budapest 1872–1934. (a továbbiakban: SZO) I. 33–34.; Osl nembeli Miklós 1332-ben a testével vezetett lováról és egyéves csikójáról rendelkezett. *Urkundenbuch des Burgenlandes*. IV. 1328–1342. Bearb.: IRMTRAUT LINDECK-POZZA. Wien–Köln–Graz 1985. (a továbbiakban: UB) 106–107.; Károly Róbert temetésekor három felszerszámozott harci mént (*dextra-rius*), a király fegyvereit, és egyéb adományokat kapott a fehérvári egyház. GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156–159.; Jakab fia Miklós 1364-es végrendeletében három lovát, kelyheket, gyertyákat, fegyverzetét és öltözetét rendelte testével vinni a esztergomi minoritáknak. Hazai Oklevéltár. 1234–1536. Szerk.: NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Budapest 1879. (a továbbiakban: HOkl.) 276.; Erzsébet királyné 1380-ban hat kocsit húzó lovát hagyta temetkezőhelyére. CD. IX/5. 404.; Az Ábrahámffyak 1383-as birtokosztásában Miklós megválthatta azt a lovat, melyet testvérének a temetésén vezettek. HAAN, L. A.: *Diplomatarium Békessienne*. Békés vármegye hajdana. II. Pestini 1870. (a továbbiakban: HAAN 1870.) 33.; Wgrocz-i István fia Lőrinc 1396-ban a török elleni hadjárat előtt tett végrendeletében hagyott lovakat és fegyvereket a temetkezési helyéül választott egyháznak. ZSO I. 494–495. 4471. szám; Gezth-i Péter 1402-ben meghagyta a végrendeleti végrehajtóknak, hogy több jó lovat szolgáttassanak lelke üdvére. ZSO II/1. 203–205. 1724. szám; A Karthauzi Névtelennél olvasható László siklósi porkoláb esete, akivel Remete Szent Pál csodát tett, és feltámadt, de a csoda bizonyoságaképp az előtte vezetett tokos [felszerszámozott] ló összeesett és meghalt. A néma barát megszólal. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből. Szerk.: MADAS EDIT. Budapest 1985. 524–527.; Pásztói Jakab 1428-ban kelt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy egy vöröspej és egy szeg színű lovát vessék teste előtt. Dl. 43771; Vásárhelyi Erdélyi János 1472-es végrendeletében Prychy nevű lovát és fegyverzetét hagyta a temetkezési helyéül választott váradi Szűz Mária-egyháznak. A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. *Codex diplomaticus*

háznak. Ipolyi Arnold Chipphenwerger verse és a Karthauzi Névtelen leírása alapján még a ló tényleges feláldozására gondolt.¹⁵ A zavart az 'áldozat', 'felajánlás' szavak pogány és keresztény jelentéstartalma közötti különbség okozta.¹⁶ Ipolyi Arnold után többen gondolták úgy, hogy az egyházra hagyott lovakban a pogány lovas temetkezések krisztianizált formáját kereshetjük.¹⁷ Több tételes vallásra tért nomád nép esetében valóban megfigyelhető hasonló szokás.¹⁸ A honfoglalás kori lovas temetkezések és az egyházra hagyott lovak összekötését azonban valószínűtlenné teszi az a tény, hogy Tagányi Károly, Belényesy Márta és Solymosi László Nyugat-Európában találták meg a temetési menetben vezetett lovak párhuzamait.¹⁹ Nem zárhatjuk ki azonban, hogy ezekben az esetekben a pogány lókultusz nyomaival találkozunk.²⁰

Lovas temetkezéseink a kereszténység felvételével valószínűleg jelentősen visszaszorultak, a 11. századból csak bizonytalan adatok utalnak meglétükre,²¹

sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. II. 1438–1526. Szerk.: BARABÁS SAMU. Budapest 1895. (a továbbiakban: Teleki) 114–115.; Ernuszt János 1477-ben úgy rendelkezett, hogy fekete selyem vagy posztó takaróval letakart lovat szolgáltatassanak érte, ahogy az az ország egy bárójáért szokás. Zala 608.; Moser Farkas 1481-ben úgy rendelkezett, hogy páncélt és egy fiatal fekete lovat adjanak az egyháznak áldozatként (zwm opher). Sopron szabad királyi város története. II/1. Végrendeletek és egyéb feljegyzések. 1390–1524. Közl.: HÁZI JENŐ. Sopron 1930. (a továbbiakban: HÁZI 1930.) 195.; További példák találhatók még: SOLYMO SI 1976. 135–136.

¹⁵ IPOLYI 1854. 556.

¹⁶ IPOLYI 1854. 556.; HÁZI 1930. 195.; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Főszerk.: BENKŐ LORÁND. Szerk.: KISS LAJOS–PAPP LÁSZLÓ. Budapest 1984. (a továbbiakban: TESZ) 131.

¹⁷ Lásd a 10. lábjegyzetben idézett műveket.

¹⁸ MUNKÁCSI 1896. 314., 319.; TAGÁNYI 1919. 48.; LÁSZLÓ 1943. 54.

¹⁹ TAGÁNYI 1919. 47–48.; BELÉNYESY 1957. 337., 341.; SOLYMO SI 1987. 554–555.

²⁰ A temetési menetben vezetett lovak szokása valószínűleg a pogány lovas temetkezéseknél meglévő hasonló rítusból eredt. A régészeti feltárásokból ismert, széles kulturális körben elterjedt temetési mód részletes leírása található Plano Carpininél. Napkelet felfedezése. Közr.: GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest 1965. 64–65. Magyarországi elterjedése azonban inkább a Nyugat-Európából átvett temetési ceremóniához köthető, amely a királyok, előkelők temetési szertartásain jelent meg először, de amint azt láthattuk (lásd a 14. lábjegyzetben idézett forrásokat), a városi polgároknál, sőt a szegényebb rétegeknél is előfordult.

²¹ A honfoglalók lovas temetkezéseit Bálint Csanád dolgozta fel. BÁLINT CSANÁD: A honfoglaláskori lovastemetkezések. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1971/2. Szeged 1974.

de többször előfordulnak a lószerszámos (jelképes lovas) temetkezések.²² A békési Vata lázadásában részt vevő népek pogányságát éppen az igazolta, hogy lóhúst kezdtek enni,²³ Levente herceget pedig ugyanekkor pogány módra temették el.²⁴ Nem szűntek meg a pogánylázadások korával a pogány hagyományok. Szent László törvényt hozott az áldozatok ellen,²⁵ azaz a századfordulón még gyakoroltak ilyen tradíciókat, sőt bő száz évvel később Anonymus még tudott a pogány áldozatokról,²⁶ melyeknek legjellemzőbb

85–107.; Bizonytalan 11. századra utaló adatok pl. Békés-Povád, Kiszombor, Nagytőke-Jámborhalom lelőhelyekről kerültek elő. TROGMAYER OTTÓ: 10–12. századi magyar temető Békésen. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1960–62. Szeged 1962. 34., 36.; BÁLINT CSANÁD: A magyarság és az ún. bjelo brdói kultúra. *Cumania* 4 (1976) 241.; Csallány Gábor említ éremmel keltezett lovas temetkezést Szentes-Nagytőkéről, melyben színte (1934-ben) II. Henrik dénára található, de ugyanezt 1940-ben már II. Kopasz Károly érmének határozta meg. Ma a szentesi múzeumban egy Stephanus rex érme található a sír leletei között. CSALLÁNY GÁBOR: Avarkori és 9–13. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. *Dolgozatok* 9–10 (1933–1934). Szeged 1934. 236.; CSALLÁNY GÁBOR: Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum éremgyűjteményében. *Numizmatikai Közöny* 38–39 (1939–40) 24.; SZEMÁN ATTILA: A 10–11. századi filigrános mellkeresztek. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1988/1. Szeged 1989. 75.; A hagyományos tipológiai módszer hiányosságaira figyelmeztet, hogy a radiokarbonos módszerrel megmért, első generációs honfoglalónak tartott Ópusztaszer-Kiszner tanyai sírok esetében a kapott eredmény cal. AD. 995 ± 35. VÁLYI KATALIN: Bolgár és késő avar kori elemek a pusztaszeri település kerámiájában. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság. Antropológia – régészet – történelem.* Szerk.: Pálfi György–Farkas L. Gyula–Molnár Erika. Szeged 1996. 50–51.

²² Hitelesen feltárt, jól dokumentált a sarkadkeresztúri lelet, melyben lószerszámos temetkezéssel fordult elő I. András érme. MEDGYESI PÁL: 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. 30–31/2. Miskolc 1993. 488–489.; Újabb Benkő Elek a 11. századi Erdély területéről említ lószerszámos temetkezéseket. BENKŐ ELEK: A 10–11. századi Erdély régészetéről. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés.* Szerk.: Kristó Gyula. Budapest 2001. 139–140.

²³ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I. Ed.: Szentpétery, Emericus. Budapest 1937. (a továbbiakban: SRH) 338.; BÁLINT 1970. 32–33.

²⁴ SRH 344.

²⁵ ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok. Budapest 1904. 161.

²⁶ *Die „Gesta Hungarorum” des anonymen Notars.* Hrsg.: SILAGI, GABRIEL. Sigmaringen 1991. 62.

eleme a ló feláldozása lehetett. Árpád-kori falvaink csontleleteiből is a ló húsának elfogyasztására következtethetünk.²⁷ A néprajzból is ismert a lovak kultusza, elsősorban a fehérló mondához köthető totemisztikus hagyományok.²⁸ A csikósok még a múlt században is szívesen fogyasztották a ló húsát,²⁹ amire közvetett adatok alapján a középkorból is következtethetünk. A ló koponyájának rontáselhárító szerepe is ismert néprajzi adatokból, melynek régészeti párhuzama a házak oromzatára tűzött lókoponya.³⁰ Az élénken élő lókultusz, lovas hagyományok alapján valószínűsíthetjük, hogy a pogány temetkezéseket, és az egyháznak adott lovakat már a középkorban összekapcsolhatták, azonban ez önmagában nem elegendő az eredet kérdésének tisztázásához.

A honfoglalás kori lovas temetkezések során feláldozott lovak között zömmel méneket találunk. Az archaeozoologiai vizsgálatok alapján azonban megállapíthatjuk, hogy a féléves választott csikótól a 18 éves lóig minden korosztály megtalálható a feláldozott lovak között.³¹ Felmerült az a vélemény, hogy a honfoglalók az értéktelen lovakat áldozták fel, de ez ellen szól, hogy a régészeti leletek tanúsága szerint a temetéseken szerepelnek értékes ruhák, ékszerek, lószerszámzat. Legvalószínűbb, hogy általában a valamilyen oknál fogva kedves lovat adták oda a túlvilági útra.³²

Hasonló kép tárul elénk a középkori temetéseken vezetett lovakat vizsgálva. Bezter fia Demeter halála esetére *tunc meliorem* lovát hagyta temetkezőhelyére;³³ Bors comes felesége öt éves rozsdavörös (*subrufus*) lováról rendelkezett;³⁴ Károly Róbert temetésén három harci mén (*dextrarius*) szerepelt;³⁵

²⁷ MÉRI ISTVÁN: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. *Archaeológiai Értesítő* 91 (1964) (a továbbiakban: MÉRI 1964.) 113.

²⁸ BÁLINT 1970. 34.

²⁹ GYÖRFFY ISTVÁN: Nagykunsági krónika. Karcag 1984. 25–26.

³⁰ MÉRI 1964. 111–115.

³¹ VÖRÖS ISTVÁN: A honfoglaló magyarok lovai. In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf Mária–Révész László. Miskolc 1996. 339.

³² TAKÁCS ISTVÁN: Lószerszám okozta elváltozások népvándorláskori és honfoglaláskori lócsontvázakon. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1984–85/2. Szeged 1991. 312.

³³ BTOE 119.

³⁴ MES 280.

³⁵ GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 158.

Osl nembeli Miklós a teste előtt vezetett kancáról és csikajáról szolt;³⁶ Geszti Péter jó lovakat hagyott lelke üdvére.³⁷ Általában háts lovak szerepelnek a forrásokban, sokszor külön megemlítik a lószerszámzatot is, két esetben azonban kocsi elé fogható lovat is hagytak az egyházra.³⁸

Solymosi László hívta fel a figyelmet a lovak színének fontosságára.³⁹ Valóban gyakran megadják a forrásokban a lovak színét latinul, németül, vagy magyarul,⁴⁰ ami mögött a megkülönböztető jellemzésen túl, a méltóság és a pompa kifejeződését kereshetjük. Nem ritka a lovak bíbor, fekete lepellet történő letakarása sem, újkori forrásaink egyenesen gyászlepellet [bakacsinnal] letakart lovakról szólnak.⁴¹ Ló nevével az általam ismert forrásokban

³⁶ UB 106.

³⁷ ZSO II/1. 203.

³⁸ Erzsébet királyné és az ajaki plébános temetésekor. CD. IX/5. 402–404.; SOLYMOSI 1976. 136.

³⁹ SOLYMOSI 1976. 136.

⁴⁰ A latin nyelvű oklevelekben gyakran magyarul szerepelnek a lószínnevek, aminek az lehetett az oka, hogy nem találtak szabatos latin kifejezést az adott szín megnevezésére. A lószínnevek gazdagsága feltehetően nomád eredetű, de e szavak fennmaradását elősegítette a későbbi fejlett lovas kultúra is. Lásd pl. HERMAN OTTÓ: A magyar pásztorok nyelvkinccse. Budapest 1914. 338–357.; NAGY CZIROK LÁSZLÓ: A lótényésztés múltja és jelene a Kiskunságon. Néprajzi Közlemények 10 (1965) 242–2254.; SZABÓ KÁLMÁN: A kecskeméti állattenyésztés szókinccse. Néprajzi Közlemények 10 (1965) 67–96.; A lószínnevek ilyen gazdagsága nem volt egyedülálló a magyar nyelvben. Több nomád népnél (pl. a besenyőknél) kiemelkedő szerepe volt a ló színének, és hasonló terminológiai bőség található a Ligeti Lajos által közölt 13–14. századi arab-török szótárban. HARMATTA JÁNOS: Színes lovú népek. Magyar Nyelv 42 (1946) 26–34.; LIGETI LAJOS: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest 1986. 243.; Annymra fontos lehetett a ló színe, hogy feltehetően török hatásra nálunk is elterjedt a lovak festése. CSOKKÁS MIHÁLY: Festett lovak színnevezései. Magyar Nyelv 52 (1956) 73–74.

⁴¹ Károly Róbert temetésén bíbor lepellet letakart lovakat vezettek. GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156., 158.; Fekete lepellet letakart lovat vezettek Ernuszt János temetésén. Zala 608.; A 16–17. századból is több adat szól a fekete lepellet, bakacsinnal letakart, temetési menetben vezetett lovakról. KOLLÁNYI FERENC: A párbér jogi természetéhez. Budapest 1908. (a továbbiakban: KOLLÁNYI 1908.) 32.; Thurzó György nádor temetése. Közli: SZERÉMI. Századok 10 (1876) (a továbbiakban: SZERÉMI 1876.) 426.; Két végrendelet a 17. századból. Közli: KOMÁROMY ANDRÁS. Magyar Történelmi Tár. Új Folyam 16 (1884) 132.; APOR PÉTER: Metamorphosis Transylvaniae. Bukarest 1978. (a továbbiakban: MetTrans.) 130.; Az oszmán eredetű bakacsinn szó hozzánk olasz közvetítéssel jutott. A 'bélésnek való

egyedül Vásárhelyi Erdélyi János 1472-es végrendeletében találkoztam, ahol fegyverei mellett Prychy nevű lovát hagyta az egyházra.⁴²

A lovakkal együtt felajánlott egyéb adományok, mint a ruházat,⁴³ az ékszer,⁴⁴ az öv,⁴⁵ kelyhek,⁴⁶ címerek,⁴⁷ zászlók,⁴⁸ gyertyák,⁴⁹ fegyver,⁵⁰ páncél⁵¹ közül külön foglalkozom a fegyverzettel. A fegyver sírba helyezése szintén megtalálható volt a pogány magyaroknál,⁵² és későközépkori, újkori temetkezéseinkben sem volt ritka a fegyverrel, páncélban temetés.⁵³ A honfoglalók sokszor összetörve helyezték a szablyát, a lándzsát, vagy az íjat a harcos sírjába.⁵⁴ Ez azért különösen érdekes, mert 1530-ban a Szepességben és az Apor Péter által leírt 17. századi erdélyi temetkezésen hasonló szokással találkozhatunk.⁵⁵ A fegyverrel temetkezés, fegyverek összetörése mind időben, mind térben annyira elterjedt volt, hogy a temetésen vezetett lovakhoz hasonlóan nem köthetjük eredetét a honfoglaló magyarokhoz, noha mindkét esetben valamilyen ősi hagyomány megjelenésére gyanakodhatunk. A temetési menetben felvonultatott fegyverek, zászlók, címerek azonban nem mindig ke-

kelme', 'kelme' jelentésű szó csak a magyarban használatos gyászlepel értelemben. TESz I. 221.

⁴² Teleki 114. A Prychy név valószínűleg a ló prüszkölésére utalt.

⁴³ CFH 2182.; HOkl. 276.

⁴⁴ MES 280.

⁴⁵ MES 280.; SZO I. 34.

⁴⁶ MES 280.; SZO I. 34.; HOkl. 276.; CD. IX/5. 403.;

⁴⁷ GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156., 158.; SZERÉMI 1876. 426., 427.

⁴⁸ GOMBOS 1938. 2182.; GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156., 158.; SZERÉMI 426., 427.

⁴⁹ Érdekes példa a bűnbocsánat fejében gyertyába rejtett pénz adományozása az egyháznak. HOkl. 276.; Vö. ZOLNAY LÁSZLÓ: Kincses Magyarország. Budapest 1977. 265.; ZSO IV. 89. 221. szám.

⁵⁰ BTOE 119.; HOkl. 276.; GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156., 158.; ZSO I. 495.; Teleki 114.

⁵¹ GALÁNTAI-KRISTÓ 1985. 156., 158.; Teleki 114.; HÁZI 1930. 195.

⁵² TETTAMANTI SAROLTA: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *Studia Comitatus* 3 (1975). (a továbbiakban: TETTAMANTI 1975.) 109–111.

⁵³ Érdekes lelet került elő Ellésmonostoron, ahol a főhajó közepén, az oltár előtt sodronyvértben eltemetett vitézt találtak. PÁVAI ÉVA: Ellésmonostor kutatása. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged 2000. 227.

⁵⁴ TETTAMANTI 1975. 110.

⁵⁵ KOLLÁNYI 1908. 33.; MetTrans. 134.

rültek a sírba, otthagyhatták őket a templom díszítésére is.⁵⁶ A lovak, fegyverek, páncélzat értékmérő szerepük miatt értékes ajándéknak számítottak.

Nem ritka, hogy a család az egyháznak tett adományokat pénzben megváltotta.⁵⁷ Emögött kereshetjük a család kötődését bizonyos tárgyakhoz, fegyverekhez, lovakhoz, vagy az egyház praktikus igényét a számára jobban felhasználható készpénz iránt. Logikus magyarázatot adhat a pénzben való megváltásra, visszavásárlásra a temetési jog (*ius funerandi, ius sepeliendi, ius sepulture*), pontosabban annak kijátszása. Solymosi László idézi IX. Gergely pápa kánonjogi gyűjteményét, ami arról szól, hogy az ispotályosok temethetnek, de az illetékes parochiális egyháznak ilyenkor negyedrészt adnak mindenből, kivéve a fegyvert és a lovakat, mert ezeket a Szentföld megsegítésére fordítják.⁵⁸ Behich comes 1220-ban lelke üdvéért és a kereszt védelmében történő felhasználásra hagyott egy kun lovat.⁵⁹

A pogány hagyományokból származó, uralkodói és előkelő temetéseken elterjedt ceremónia úgy zajlott, hogy a halottas háznál tartott szertartást követte a temetési menet templomba vonulása. A menetben közvetlenül a test előtt haladt a felszerszámozott ló, a test mellé tették, vagy külön vitték a halott fegyvereit, kedves tárgyait, címereit, melyeket gyakran a halotti mise során vagy a temetési szertartás után felajánlottak az egyháznak.⁶⁰ A felaján-

⁵⁶ MetTrans. 134.; A templom belsejét díszítő címerek emlékét őrizheti az a két középkori terrakotta címerpajzs, mely a Szeged-alsóvárosi ferences templomban volt a falra erősítve. LUKÁCS ZSUZSA: A Szeged-alsóvárosi középkori ferences kolostoregyüttes. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár Tibor. Szeged 2000. 166.

⁵⁷ László esztergomi prépost 1277-ben három lováról rendelkezett úgy, hogy adják el azokat, és árukat az egyház javára használják fel. CD. V/2. 412–413.; Az Ábrahámffyak birtokosztásában is a temetésen vezetett ló pénzben történő megváltásáról intézkedtek. HAAN 1870. 33.; Pásztói Jakab 1428-ban kelt végrendeletében szintén az egyházra hagyott lovainak az áráról rendelkezett. DL. 43771; János zágrábi püspök 1432-ben két jobb lóva árát rendelte a dombrói egyház építésére. CD. X/7. 437–438.; Osgyáni Bakos Mátyás 1510-ben kelt végrendeletében meghagyta Barbara asszonynak, hogy két lovát adja el lelke üdvéért. DL. 64517; Az ajaki plébános 1494-es és Sittkei Gotthárd 1517-es végrendelete is lehetővé tette a lovak pénzben történő megváltását. SOLYMOSI 1976. 136.

⁵⁸ SOLYMOSI 1987. 554–555.

⁵⁹ CD. III/1. 303–304.

⁶⁰ A temetési ceremónia rendjéről lásd SOLYMOSI 1987. 553.; Újkori forrásokban a temetési ceremóniáról részletesebb leírásokat találhatunk. KOLLÁNYI 1908. 31–33.; SZERÉMI 1876. 425–428.; MetTrans. 130–134.

lott ingóságokat a család, illetve a végrendelet végrehajtói (*executores*) visszavásárolhatták, így az egyház praktikusabb készpénz birtokába jutott, és mentesült az illetékes parochiális egyháznak fizetendő negyedrésztől is.

Nem húzhatjuk meg mereven az általunk vizsgált szokás eltűnésének időpontját, ugyanis a 16–17. században még igen elterjedt volt,⁶¹ különösen a középkori tradíciókat folytató Erdélyben. Így zajlott János Zsigmond temetése,⁶² de bakacsinnal letakart, címerekkel díszített lovakat vezettek Thurzó György nádor temetésén is,⁶³ sőt a 18. században Apor Péter a régi erdélyi temetkezésekről szólva szintén feljegyzi a szokást.⁶⁴ Érdekes 20. századi példát említ Binder Jenő a régi tradíciókkal rendelkező Károlyi családnál, akiknél a kocsit a családi sírbolthoz húzó lovakat kapták meg a szerzetesek.⁶⁵

Összegezve az elhangzottakat elmondhatjuk, hogy noha a szokás kutatását a pogány tradíciók iránti érdeklődés indította, azok meglétét források hiányában nehezen – csak közvetve – igazolhatjuk,⁶⁶ a középkori temetési ceremóniákról azonban színes képet kaphatunk.

⁶¹ Lásd fentebb a 41. jegyzetben idézett forrásokat.

⁶² Szamosközy István történeti maradványai. I. 1566–1586. Kiad.: Szilágyi Sándor. Monumenta Hungariae historica. 28. Budapest 1876. 118–119.

⁶³ SZERÉMI 1876. 426.

⁶⁴ MetTrans. 130–134.

⁶⁵ BINDER 1902. 237.

⁶⁶ Lásd fentebb 20. jegyzet